

recenzie

KLOKNER, Tomáš – VALACHOVIČ, Pavol (ed.).

Až za hranicu oikumeny. Aktuálne otázky z dejín a kultúry antického staroveku.

Brno : Tribun, 2012, 328 s., ISBN 978-80-263-0267-4

Mária Gaššová (rec.)

Koncom minulého roka sa knižný trh na Slovensku rozšíril o dielo s názvom *Až za hranicu oikumeny*, ktoré prináša odpovede na otázky zo starovekých dejín. Pripravil ho kolektív štyroch slovenských a českých autorov pod vedením Tomáša Kloknera a Pavla Valachoviča.

S publikáciami typu otázka – odpoveď sa mohol slovenský čitateľ možnosť zoznámiť prostredníctvom početných prekladov, ktoré sa u nás objavili v posledných rokoch. V rámci edície *101 nejdůležitějších otázek* vyšlo viacero zväzkov, ktoré sa týkali rôznych dejinných období (napr. zo starovekých dejín český preklad nemeckého bádateľa Stefana Rebenicha s názvom *Antika: 101 nejdůležitějších otázek*).¹ Táto česká populárna edícia však reprezentuje prekladovú literatúru a z toho dôvodu predstavuje dielko autorského kolektívu v zložení Tomáš Klokner (Bratislava), Igor Lisový (Ostrava), Alexandra Ostertagová (Bratislava) a Pavol Valachovič (Bratislava a Trnava) nívum v slovenskom akademickom prostredí.

Už názov práce prezrádza tematický okruh, ktorý kniha prezentuje – je venovaná antickým gréckym a rímskym dejinám. Pred jadrom publikácie, samotnými otázkami a odpoveďami, sa nachádza úvodná štúdia s názvom *Výskum antických dejín na Slovensku*. Na niekoľkých stranách (s. 8-16) tu sú zhrnuté dejiny bádania v oblasti, o ktorej si mnohí myslia, že na Slovensku ani neexistuje, tobôž nie jej výskum. Jeden z autorov publikácie, Tomáš Klokner, na tomto mieste opísal začiatky klasickej filológie, starovekých dejín a klasickej archeológie na Slovensku. Vymenoval najznámejších pedagógov, bádateľov a výskumníkov, ktorí sa zaslúžili o rozvíjanie týchto vedných odborov, ako napr. Miloslav Okál, Vojtech Ondrouch, Július Špaňár, Karol Rebro, Peter Blaho, Peter Kuklica, Etela Šimovičová a mnohí iní. Pomerne veľký priestor vyčlenil aj obdobiu samostatnej Slovenskej republiky, pričom v závere konštatuje, že bádanie o starovekých dejinách zažíva v súčasnosti na Slovensku skromný vzostup.²

Jadro práce tvorí desať kapitol. Názvy čitateľa navigujú pri hľadaní informácií v chronologickom členení publikácie. V každej kapitole sa nachádza niekoľko otázok – akoby samostatných podkapitol, ktoré však časovo spadajú do danej kapitoly. Autori uvádzajú, že cieľom publikácie nie je opakovanie informácií, na ktoré môžu čitatelia nájsť ľahkú odpoveď v bežných encyklopedických a študijných príručkách, ale vzbudenie záujmu o ďalšie štúdium uvoľnenou formou výkladu a výberom tém, ktoré svojím obsahom vybočujú zo základného súboru vedomostí o antike.

Prvá kapitola sa zaoberá svetom antického písomníctva a archeológie. Má zmiešaný grécko-rímsky okruh otázok. Čitatelia sa tu môžu napríklad dozvedieť, či Gréci poznali závet, alebo si prečítať o literárnych ambíciách niektorých rímskych cisárov. Kapitola obsahuje aj informáciu, ktorá narúša mylnú predstavu o tom, že nápis na trenčianskej hradnej skale je najstarším nápisom z územia Slovenska.

¹ REBENICH Stefan. *Antika: 101 nejdůležitějších otázek*. (prel. J. Šmatlák) Velké Bílovice : TeMi CZ, 2007.

² Porovnaj KLOKNER, Tomáš. Antické dejiny na Slovensku v období rokov 2004 až 2011. In *Štúdie k jubileu Jána Kollára*. Historia nova 5. [online] Bratislava : Stimul, 2012, s. 196-205. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino5.pdf>

Nasledujúcich päť kapitol obsahovo a chronologicky naplňa obdobie od egejského po helenistické Grécko vrátane každodennej a duchovnej kultúry. Dočítame sa tu napríklad podrobnosti o bájnnej Atlantíde, o významných mužoch s menom Lykurgos v dejinách staroveku, o základných typoch vetrov a ich význame počas veľkej gréckej kolonizácie, o paláci v Knóse a jeho tajomstvách alebo o armáde Seleukovcov.

Ďalšie tri kapitoly sa venujú otázkam z rímskych dejín. V tejto časti názvy kapitol naznačujú širšiu chronologickú i obsahovú náplň (napr. siedma kapitola *Kráľovský Rím a obdobie formovania, rozkvetu a krízy republiky*). S ohľadom na podrobnejšie spracovanie rímskych dejín na našom území chronologický rámec nie je tak hutne rozpracovaný ako pri gréckej časti. Na vyváženie tohto nedostatku autori ponúkajú o to zaujímavejšie problémy, napr. otázku ôsmich rímskych kráľov, sprievodcu po Via Appia alebo opisy slávností niektorých rímskych sviatkov. Posledná kapitola sa geograficky zameriava na oblasť Čiernomoria a jeho kultúrno-historický vývoj v antike. Čitatelia získajú informácie o hodnote čiernomorského obilia, existencii Bosporského kráľovstva alebo o ľudským ušiam neprijemnom rituálnom obetovaní u národov pochádzajúcich z tejto oblasti.

Po hlavnej časti publikácie nasledujú prílohy: *Výber českej a slovenskej bibliografie antiky*, *Bibliografia vedeckého zborníka Graecolatina et Orientalia (1969 – 2009)* a zoznam slovenských prekladov antických autorov použitých v diele. Za prílohami sa nachádza ešte krátka edičná poznámka, abstrakt v anglickom jazyku, zoznam použitej literatúry a úplne na záver niekoľko informácií o autoroch. Zaujímavou súčasťou knihy sú rámčekmi zvýraznené kratšie texty, ktoré na viacerých miestach dopĺňajú základný text o extra zaujímavosti ku konkrétnym témam.

Stručne načrtnutá charakteristika recenzovaného diela môže u niekoho vyvolať dojem, že ide o chronologické dejiny starovekého Grécka a Ríma. K tomuto faktu môže čitateľa navádzať pri prvom pohľade aj obsah práce, kde sú uvedené názvy hlavných desiatich kapitol, ale nie otázky, ktoré sa v kapitolách nachádzajú. Obsah je tak na jednej strane veľmi prehľadný, na druhej strane zároveň zavádzajúci. Vyššie spomenutá publikácia Stefana Rebenicha má naopak podrobný obsah, ktorý však pôsobí menej prehľadne. Autor vždy uvádza názov hlavnej kapitoly a potom otázky, ktoré sa v nej nachádzajú. V recenzovanom diele funkciu podrobného obsahu supluje zoznam otázok na začiatku každej kapitoly. Pri čítaní to v konečnom dôsledku pôsobí prehľadnejšie než podrobný obsah na tri strany, v ktorom sa čitateľ ľahko stratí.

Úvodnú kapitolu hodnotíme veľmi kladne. Poskytuje čitateľom stručný a jasný prehľad o stave výskumu starovekých dejín na Slovensku. V podstate ide o informácie, ktoré by sme v učebných osnovách klasických filológov, historikov i archeológov hľadali márne. Domnievame sa, že táto štúdia má potenciál, aby v budúcnosti prerástla do väčšieho projektu v rámci historiografického bádania.

Kvalitu jednotlivých kapitol zaručuje nielen samotná erudícia a mená odborníkov, ktorí sú pod nimi podpísaní, ale aj použitie množstva prác a prameňov uvedených v rozsiahlom poznámkovom aparáte. Ten sa nachádza priamo v texte pod čiarou a svojim umiestnením poteší hlavne čitateľov, ktorí neradi listujú až na koniec knihy, aby si prečítali vysvetlenie poznámky. Odkazy na sekundárnu literatúru a pramene dosvedčujú vysokú odbornosť poskytovaných informácií. Na niekoľkých miestach sa však stalo, že text poznámky presiahol rozsahom hlavný text rozoberanej témy. V tomto momente pomocná poznámka pôsobila pri čítaní textu rušivo.

V publikácii sa nachádza množstvo ilustračného materiálu, ktorý môže byť veľmi nápomocný. Pre čitateľov, ktorí sa aktívne nevenujú dejinám staroveku, dokážu ilustrácie sprostredkovať oveľa jednoznačnejšiu informáciu ako písaný text. Okrem máp sa v publikácii nachádzajú aj perokresby starovekých miest, fotografie archeologických artefaktov, antických pamiatok v súčasnosti či numizmatického materiálu. Treba podotknúť, že celý ilustračný

materiál je čiernobiely a isté množstvo fotografií má nízku kvalitu. Hodnotíme to ako nedostatok, zvlášť pri vyobrazení červenofigúrovej keramiky alebo v prípade mozaiky s hlavou Alexandra Macedónskeho. Čo sa však ilustračného materiálu týka, má *Až za hranicu oikumeny* v porovnaní s dielom S. Rebenicha jednoznačne navrch. Rámčeky, ktoré sme spomenuli pri opise publikácie, sú vhodným doplnkom, ktorý má podľa nášho názoru dvojakú výhodu. Nepozorného čitateľa vhodne rozptýlia a navadia na návrat k hlavnému textu. Naopak príliš sústredeného konzumenta osviežia zaujímavými informáciami.

Zaradené prílohy považujeme za vítanú pomôcku, najmä pre vysokoškolských študentov pri písaní seminárnych prác a hľadani vhodnej literatúry. V tomto smere im môže pomôcť aj *Zoznam použitej literatúry*, v ktorom majú svoje zastúpenie nielen slovenské a české publikácie, ale aj francúzska, anglická a nemecká tvorba. Veľkým kladom tohto zoznamu sú diela ruských odborníkov, ktorí boli v posledných dvoch desaťročiach mierne zaznávaní a na našom území neprávom odstrkovaní. Na druhej strane by možno bolo potrebné doplniť ešte taliansku produkciu. V prílohách sa nachádza aj krátka edičná poznámka, ktorá sa venuje prepisu mien. Tejto problematike by mohol byť venovaný aj väčší priestor, hlavne keď ide o tak skúsených autorov a o tak diskutovaný a nedoriešený problém.

Autorský kolektív *Až za hranicu oikumeny* reprezentuje spoluprácu univerzít Ostrava – Bratislava – Trnava. Keďže vzájomná inštitucionálna spolupráca býva v súčasnom akademickom prostredí skôr výnimkou ako pravidlom, ceníme si finálnu podobu ich spolupráce oveľa viac, ako keby bola výsledkom úsilia iba jedného autora.

Práci nemožno v konečnom hodnotení uprieť, že sa netradičným spôsobom snaží rozšíriť poznatky o staroveku, ktoré sú v dnešných osnovách na stredných i vysokých školách značne obmedzované. Jej plnohodnotné uplatnenie by si však vyžadovalo oveľa väčší náklad ako len „symbolických“ 100 kusov, čo žiaľ znamená takmer nulovú dostupnosť na trhu.

**VAŠŠ, Martin. *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)*.
Martin : Matica slovenská, 2011, 283 s., ISBN 978-80-8115-053-1**

Lukáš Krajčír (rec.)

Medzivojnové Československo má z viacerých dôvodov význačné miesto v dejinách Slovenska. Zastavenie maďarizácie, nástup slovenského školstva, zvýšenie gramotnosti obyvateľstva, postupný národohospodársky vývoj, kultúrny rozvoj spoločnosti. Inak povedané – v novom demokratickom ovzduší prišlo k doformovaniu slovenského národa a zabezpečeniu rovnoprávneho postavenia všetkých obyvateľov Slovenska. V skutočnosti však ani demokracia nie je dokonalý systém a z jednotlivých problémov sa v medzivojnovom období vyprofilovala primárna rovina – tzv. slovenská otázka. Martin Vašš sa vo svojej monografii rozhodol nahliadnuť do tejto širokej škály rôznych problémov. Na prvý pohľad sa síce môže zdať, že monografií podobného námetu už vyšlo mnoho, netreba však zabúdať na niekoľko okolností.

Slovenská otázka ako pojem v sebe totiž nekumuluje len otázku verejnosprávnu a národno-politickú. V tejto súvislosti je nevyhnutné súhlasiť s autorom, ktorý sa jasne vyjadril, že slovenská otázka pozostávala zo štátoprávnej, nacionálnej, hospodárskej, sociálnej, kultúrnej a geopolitickej roviny. Autor priniesol čitateľovi akýsi nový a pritom dôsledne prepracovaný pohľad na viaceré problémy Slovenska v medzivojnovom období.

Monografiu rozčlenil na sedem veľkých kapitol, v rámci ktorých najprv spracoval slovenskú otázku ako takú a následne ním vybrané osobnosti a ich vnímanie slovenskej otázky. Kniha pozostáva z výpovedí viac či menej známych elít Československa.

Autor zmapoval názory prívržencov československej jednoty a obhajcov samobytnosti slovenského národa. V osobitných kapitolách spracoval názory slovenských komunistov, národohospodárov a kultúrnych elít.

Samotný výber je však prítlačivý len pre náročnejšieho čitateľa s určitým stupňom znalosti danej problematiky. Nedá sa však pochybovať, že práve pre takého čitateľa je aj kniha určená. Dôkazom toho je absencia používania jazyka zrozumiteľného aj pre laickú verejnosť a graficky atraktívnejšieho spracovania knihy. Na druhej strane však ako odbornej monografii nechýba dôsledne prepracovaný poznámkový aparát. Pri ňom pokladám za dôležité uviesť, že Vašš sa striktno držal odkazovania na menej alebo viac dôležité interpretácie iných bádateľov, nehovoriac o prameňoch. Takýto spôsob narábania s poznámkovým aparátom mal na svedomí vytvorenie až 2898 poznámok pod čiarou. Na daný počet strán a veľkosť knihy je takto často využívaný poznámkový aparát v historiografii skôr výnimkou než zvykom. Na druhej strane to považujem za autorov subjektívny spôsob využívania, ktorým chcel dať jasne najavo závažnosť uvádzania zdrojov ako dôkazov svojich interpretácií. Ako recenzent vyzdvihujem aj veľmi jasné, výstižné a jednoduché členenie bibliografie. Takéto spracovanie možno klásť za vzor ostatným tvorcom monografií podobného významu.

Úvodná kapitola monografie vnesie čitateľa do celej problematiky slovenskej otázky. Autor tak na viac ako štyridsiatich stranách oboznámil čitateľov so základnými postulátmi svojej monografie. Na základe širokej pramennej bázy a literatúry utvoril ucelený a vo viacerých ohľadoch dôsledne prepracovaný prológ do slovenskej otázky. Vstúpil do širokej problematiky slovenského autonomizmu ako verejnosprávnej roviny slovenskej otázky na jednej strane a idey československého národa ako národno-politickej záležitosti na strane druhej. Pri ich analýze uviedol ich základné východiská trendy rozvoja sa v spoločnosti. Autor sa zamýšľal čím boli obidva smery odlišné, na akých základoch boli postavené a čo spôsobovalo ich vzájomnú konfrontáciu. Dôležitou časťou tejto kapitoly je otázka doformovania slovenského národa. Ako už doterajší výskum, tak aj autor knihy dospel k jednoznačnému názoru, že demokratizácia spoločnosti na Slovensku mala najväčší vplyv na doformovanie moderného slovenského národa. Vašš pri komplexnej analýze slovenskej otázky identifikoval aj iný dôležitý aspekt – konfrontačný charakter slovenskej politiky, resp. slovenských nacionalistov. Tento obranný mechanizmus (primárna ochrana Slovákov už nie pred Maďarmi, ale pred Čechmi) akoby kontinuálne z čias predprevratových sa vniesol do nových povojnových pomerov. Nejde síce o nový poznatok v historiografii, Vašš mu však pridal na váhe. K tejto percepcii by sa však patrilo uviesť, že kontinuita obranného mechanizmu v slovenskej politike je viditeľná aj z pohľadu vytrvalej potreby fuzionovať politické strany zo strany viacerých politických elít v jedno zastrešujúce hnutie, ktoré by hájilo záujmy Slovákov celoplošne, resp. by na jednej strane riešilo slovenské problémy komplexne a na strane druhej by bolo účinnou protiváhou voči prenikaniu filiálok českých strán na Slovensko.

V úvodnej štúdii autor jasne vytýčil komplexné uberanie sa svojho pohľadu na slovenskú otázku, a preto sa zaoberal aj ekonomickou, sociálnou a kultúrnou problematikou. Dotkol sa príčin úpadku slovenského priemyslu po vzniku ČSR, dopadov hospodárskej krízy, ale aj oživenia priemyslu v 30. rokoch. Pri vnímaní peripetií hospodárstva Slovenska vychádzal z vnímania situácie dobovými národohospodármi a z posledných výskumov historikov (najmä Hallona, Trubačika, Průchu), ktorých výsledky bádania sú všeobecne akceptované. V tomto prípade autor monografie skôr rekapituloval, než by prinášal nové pohľady. Na druhej strane však ponúka čitateľovi aj aktuálny stav výskumu historiografie. V úvodnej štúdii prínosne zhodnotil aj uberanie sa vývoja kultúry a jej rozvoja v demokratických pomeroch. Poukázal na dve strany mince: nevidanú podporu a rozvoj slovenskej kultúry, no aj súbežné prenikanie idey československého národa.

Do mozaiky jednotlivých osobností verejného života, ktorých zaujímali problémy Slovenska po celý život, patria aj také osobnosti ako Ivan Dérer a Vavro Šrobár. Autor pri Dérerovi vychádzal najmä zo štúdií X. Šuchovej, P. Zelenáka a ďalších. Takýto prístup mu otvoril dvere do priestoru, v ktorom dodnes ostáva niekoľko nezodpovedaných otázok. Po dôslednej analýze prameňov dospel ku kľúčovej dileme: či Dérer vnímal slovenskú otázku pragmaticky, alebo úprimne veril vo svoje obhajoby československej jednoty. Pri Dérerovi a Šrobárovi konštatoval dogmatický a konzervatívny prístup k slovenskej otázke počas celého medzivojnového obdobia, ktorý u Šrobára vypuklo prevládal pri vnímaní požiadavky legislatívnej autonómie. V prípade Milana Hodžu autor jasnejšie identifikoval pragmatický rozmer nazerania na nacionálnu rovinu slovenskej otázky. Na rozdiel od Dérera pri Hodžovi konštatoval, že jeho počiatkové sympatizovanie s myšlienkou jednoty československého národa súviselo s jeho politickou kariérou.

Pre čitateľa je špecificky prínosná kapitola o limitoch slovenských členov československých strán pri nazeraní na slovenskú otázku. Autor sa zameril na poslancov Národného zhromaždenia, ktorým bol doposiaľ v historiografii venovaný menší záujem ako predošlým elitám. Zameril sa na Jána Líšku, Milana Ivánku, Ivana Markoviča, Ferdinanda Bendu, Pavla Teplánskeho, Jána Petroviča a Štefana Stundu. Pri všetkých dospel k názoru, že ako členovia celoštátnych strán sympatizujúcich s myšlienkou etnickej jednoty československého národa zúžili svoje vnímanie slovenskej otázky na hospodársku a kultúrnu sféru. Autor pri analýze prameňov narazil na povšimnutiahodnú skutočnosť – v hospodárskych otázkach sa títo politici vo viacerých ohľadoch zhodovali s obhajcami samobytnosti slovenského národa. Pozornejší čitateľ postrehne, že autor svoj výskum zameril na analýzu poslaneckých prejavov. Ako je však známe, uvedené osobnosti vyprodukovali aj veľké množstvo článkov, v ktorých tiež reflektovali slovenské problémy v ČSR. Pre ich komplexné zhodnotenie by bolo nevyhnutné preštudovať aj archívne materiály. Tie mi ako recenzentovi v autorovej práci chýbajú. Využitie týchto absentujúcich prameňov by mohlo umožniť nazrieť hlbšie do myslenia uvedených osôb. Menovite u Ivanku by bolo zaujímavé postrehnúť jeho názory na slovenskú otázku, keďže pôsobil v autonomistickej SNS a potom medzi celoštátnymi národnými demokratmi.

K tejto kapitole priradil autor aj výskum o vnímaní slovenskej otázky mladými agrárnikmi. Nová generácia si uvedomovala, že smer ich materskej strany založený na akceptovaní dovtedajšieho krajinského zriadenia prináša pre Slovensko viaceré nevýhody. Vašš poukázal najmä na názory Jozefa Lettricha, Jána Ursíniho a Františka Lednára, ktorí síce autonómiu odmietali, ale požadovali aspoň dôslednú decentralizáciu štátnej moci na báze fungujúceho regionalizmu. Všimol si aj ich vnímanie postavenia slovenčiny, ktorá sa napr. na Univerzite Komenského komplikovane presadzovala kvôli prítomnosti českých profesorov. Konštatuje, že mladí agrárici sa rozchádzali v otázke uznania, či popretia samobytnosti slovenského národa.

V tretej kapitole autor rozoberá názory slovenských autonomistov z HSLS, pričom sa zameril na najvýznamnejších politikov – Andreja Hlinku, Ferdinanda Jurigu a Jozefa Tisa. Autorovo niekoľkoročné výskumné zameranie na týchto politikov viedlo k vytvoreniu kvalitných a hodnotných štúdií. Vďaka dôsledne používanému poznámkovému aparátu, ktorý odzrkadľuje autorovu zorientovanosť v prameňoch a literatúre patria tieto kapitoly k najlepšie spracovaným. Veľmi prínosné sú aj kapitoly o nástupistoch a členoch poslaneckého klubu HSLS. V nich totiž reflektuje názory menej významných ľudáckych politikov. Využil elektronicky dostupné pramene, ktoré mu umožnili ľahšie a efektívnejšie spracovať názory poslancov, ktorí slovenskú otázku vnímali a aktívne sa k nej vyjadrovali.

Autor do monografie prirodzene zahrnul aj vnímanie problematiky významnými národníkmi – Martinom Rázusom a Emilom Stodolom. SNS ako celku však venoval oproti HSLS menší záujem. Dá sa to vysvetliť najmä nesporným faktom – Slovenská národná strana

počas celého medzivojnového obdobia bola marginálnou stranou, s malým vplyvom na spoločenské dianie. Nič to však nemení na fakte, že v sebe kumulovala významné elity, ktoré sa aktívne angažovali vo verejnom živote. Hoci osobnostiam Stodolu a Rázusa historiografia venovala nemálo priestoru, výskum však týchto elit nie je stále dostatočný. Pri Emilovi Stodolovi autor vychádzal jednak z doterajšieho výskumu bádateľov a jednak zo svojho vlastného, ktorý opieral o jeho články a práce. Napriek vykonanej analýze percepcie slovenskej otázky E. Stodolom sa javí kapitola o Rázusovom vnímaní ako prepracovanejšia a dôslednejšia. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť, že autor si všimol zaujímavé skutočnosti Rázusovho nazerania na národnosť/etnikum v prvých rokoch existencie Československa. Vašš totiž konštatuje, že v tomto období zaujímala Rázusa slovenská otázka skôr z ekonomického a sociálneho hľadiska než z národno-politického. Uviedol tu Rázusovo konštatovanie, že otázka jedného či dvoch národov v prípade Čechov a Slovákov je „teoretická otázka“, ktorá ho nezaujímala. K tomuto dôležitému nálezu treba dodať, že rovnakého názoru v danom období bol aj Emil Stodola. Vzájomné kontakty mali na svedomí vzájomné ovplyvňovanie vo vnímaní nacionálnej roviny slovenskej otázky.

Vnímanie slovenskej otázky komunistami malo niekoľko ostrých zákutí. Vašš pri nich konštatoval niekoľko uhlov pohľadu: slovenskú otázku dávali do popredia ako problém ekonomický a sociálny. Všimol si ich výraznú zmenu v nazeraní na slovenskú otázku od polovice 20. rokov. Vývoj v nazeraní na túto problematiku pozoroval na osobnostiach Vladimíra Clementisa, Ladislava Novomeského a Jána Poničana.

Z pomedzi národohospodárov si autor na analýzu vybral Imricha Karvaša a Petra Zaťka. Pri oboch zhodne konštatoval, že požadovali síce dôslednú decentralizáciu štátnej moci, ale boli proti autonómii. Všimol si podstatnú stránku ich argumentov proti autonómii, ktoré boli založené na predstave zvýšenia finančného zaťaženia. Autor uviedol, že názory oboch národohospodárov boli postavené na predstavách regionalizmu, t. j. decentralizácie len výkonnej moci. Oba patrili k tej skupine národohospodárov, ktorí boli v predstavách decentralizácie liberálnejší než ich starší kolegovia, menovite Kornel Stodola. Vašš nerozoberá vzájomné vzťahy staršej a mladšej generácie národohospodárov, čo je výzva na ďalší výskum.

Monografiu uzatvárajú postoje kultúrnych elit na slovenskú otázku. Vďaka ich zaradeniu pôsobí kniha na čitateľa komplexne. Autor si totiž uvedomil, že aj osobnosti z takého prostredia mali svoje miesto pri vnímaní niektorých segmentov slovenskej otázky. Z divadelného prostredia si vybral operného speváka Štefana Hozu. Okrem toho, že pozoroval jeho myšlienky, prínosne rozšíril svoj výskum aj na prostredie, v ktorom Hoza pôsobil – na Slovenské národné divadlo. Zachytil polemiky a rôzne výmeny názorov medzi pracovníkmi SND a ostatnými kultúrnymi činiteľmi. Vďaka dôslednému presahu v analýze Hozovho vnímania slovenskej otázky v širšom kontexte sa autorovi podarilo podať čitateľovi obraz atmosféry v kultúrnom prostredí z národno-politického hľadiska.

Už v úvode spomínanú potrebu národného zjednotenia všetkých Slovákov Vašš identifikoval pri osobe básnika Štefana Krčméryho. Z uvedeného vyplýva, že táto osobnosť sa zameriavala najmä na nacionálnu rovinu slovenskej otázky. K podobným záverom došiel aj pri Jánovi Smrekovi, ktorý sa tiež zaoberal najmä nacionálnou a štátoprávnou rovinou slovenskej otázky. Autor si všimol aj jeho vnímanie pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931, problematiku výberu slovenskej hymny a Pribinove oslavy v Nitre. K mozaike kultúrnych činiteľov pridal a stručne zhodnotil názory Rudolfa Dilonga, Ela Šándora, Vladimíra Roya, Jozefa Tida Gašpara a Milana Mitrovského.

Kniha Martina Vašša ponúka čitateľovi dôkladnú analýzu osobností, avšak autor je pri ich hodnotení príliš opatrný. Prirodzene, úlohou historika nie je súdiť ľudí a s nimi spojené udalosti. Čitateľ však očakáva do istej miery autorovo odvážnejšie hodnotenie, ktoré mu môže poskytnúť mienku na dané historické súvislosti. Na druhej strane sa nedá pochybovať,

že monografia je výsledkom dlhoročného a precízneho autorovho výskumu. Doterajšie publikované štúdie autora, patriaceho do mladej generácie historikov, nám umožňujú nádejať sa, že bude naďalej úspešne zmenšovať biele miesta v historiografii a ponúkať nové pohľady vnímania rôznych etáp moderných slovenských dejín.

**VIRŠINSKÁ, Miriam. *Memorandum národa slovenského*.
Martin : Matica slovenská, 2011, 68 s., ISBN 978-80-8128-008-5**

Pavol Matula (rec.)

Slovenské národné zhromaždenie v Martine z roku 1861, ktorého výsledkom bolo skoncipovanie a prijatie jedného z najdôležitejších programových dokumentov novodobých dejín Slovákov – Memoranda národa slovenského, patrí k základným medzníkom formovania moderného slovenského národa. Napriek tomu sa táto udalosť a ani dokument dosiaľ nedočkali kvalifikovaného odborného spracovania v monografickej podobe, ak nepočítame brožúru Konštantína Čulena *Memorandum národa slovenského z roku 1861*¹ vydanú v roku 1941 či zborník z konferencie *Z prameňov národa*,² ktorý však vyšiel ešte pred rokom 1989.

Publikácia Miriam Viršinskej *Memorandum národa slovenského* zaplňa túto medzeru len čiastočne, keďže jej prvoradým cieľom bola popularizácia spomínaného dokumentu a udalosti, z ktorej vzišiel, než nové vedecko-odborné spracovanie problematiky. Útla brožúra vyšla k 150. výročiu prijatia Memoranda národa slovenského a jej vydavateľom je Matica slovenská, ktorá týmto nadviazala na predchádzajúce publikácie z jej produkcie venujúce sa uvedenému problému. Išlo o už spomínaný zborník *Z prameňov národa*, ako aj o takmer pol storočia staršiu edíciu prameňov *Slovenské národné zhromaždenie v Turč. Sv. Martine 1861*.³

Publikácia Miriam Viršinskej *Memorandum národa slovenského* je rozdelená do deviatich kapitol, pričom obsahom poslednej je plné znenie samotného memoranda. Kapitoly sú za sebou radené chronologicky. Prvá *Roky sklamaní a nádejí* sa zaoberá obdobím od rokov 1848/1849 až po začiatok jari 1861. Bez revolučného zlomu z konca 40. rokov 19. storočia, ktorý znamenal zásadný posun vo vývoji slovenského národného hnutia, by si bolo len ťažko možné predstaviť memorandové udalosti 60. rokov. Túto ideovo-politickú kontinuitu autorka náležite podčiarkuje: „*Protagonisti slovenského národného hnutia v šesťdesiatych rokoch... nadviazali na aktivity štúrovskej generácie z revolučného obdobia 1848-1849. Prakticky to bola tá istá generácia, s mladšími a staršími príslušníkmi. V udalostiach šesťdesiatych rokov 19. storočia sa odzrkadľuje vedomie kontinuity s revolučným bojom Slovákov za národnú slobodu.*“ Základným dokumentom, na ktorý účastníci memorandových udalostí nadviazali, boli *Žiadosti slovenského národa* z roku 1848. Pre Slovákov požadoval právo na sebaurčenie, etnické vymedzenie územia, vlastný snem, kompletnú sústavu národného školstva od základných škôl po univerzitu. Uhorsko sa malo federalizovať na princípe národnej rovnoprávnosti, vychádzajúc z prirodzeného práva národov na sebaurčenie (teda nie historického). Oficiálne uhorsko-maďarské kruhy reagovali na žiadosti vydaním zatykača na ich hlavných osnoveľov Štúra, Hurbana a Hodžu, ako aj vyhlásením stanného práva v slovenských župách. Slováci sa teda pridali na stranu Viedne, ktorá ich však po víťazstve nad maďarskou revolúciou nechala „*bez odmeny*“. Nechávala si ich „*v zálohe pre prípad, že by opätovne musela čeliť tlaku zo strany Maďarov.*“ Následný

¹ ČULEN, Konštantín. *Memorandum národa slovenského z roku 1861*. Martin : Hlinkova Slovenská ľudová strana, 1941.

² ELIÁŠ, Michal (ed.): *Z prameňov národa*. Martin : Matica slovenská, 1988.

³ *Slovenské národné zhromaždenie v Turč. Sv. Martine 1861*. Martin : Matica slovenská, 1941.

nástup neoabsolutizmu spojený s presadzovaním nemčiny ako úradného jazyka bol však pre Slovákov predsa len o čosi menej bolestný ako predchádzajúca (či nasledujúca) maďarizácia. Už aj preto, že „jednotlivé národnosti smeli na stredných školách používať svoj materinský jazyk... v tomto období na úradoch a súdoch sa popri nemčine mohlo úradovať i v národnom jazyku“. Podľa autorky však Slováci počas neoabsolutizmu nerozvinuli výraznejšie svoje národnopolitické aktivity a „dostatočne nevyužili podmienky na ich uplatnenie“. S tvrdením by sa dalo polemizovať hľadaním odpovede na otázku, či vôbec mali čo využiť, keďže absolutizmus veľa priestoru na národno-politickú činnosť neposkytoval. Pád nenávideného ministra A. Bacha po porážke Rakúskeho cisárstva v Taliansku v roku 1859 priniesol Slovákom nádej, ale i obavy z ďalšieho vývoja. Na jednej strane uvoľnil politický život s prísľubom návratu k ústavnosti a federalizácie monarchie, na druhej uprednostňovanie tzv. historických národov nad nehistorickými neveštil pre Slovákov nič dobrého.

Kapitoly *Slovenské úsilia a Na ceste k memorandu* sa venujú aktivitám popredných slovenských predstaviteľov, ako aj udalostiam, ktoré bezprostredne predchádzali zvolaniu a konaniu národného zhromaždenia v Martine. Hneď po páde absolutizmu bola väčšina evanjelických národovcov pohltená tzv. patentálnymi bojmi. Tie vzplanuli po vydaní cisárskeho Protestantského patentu v septembri 1859. Patent demokratizoval pomery v evanjelických cirkvách, čo slovenskí evanjelici privítali, keďže okrem iného obmedzoval aj vplyv svetských šľachtických predstaviteľov, v drvivej väčšine tvrdých maďarizátorov.⁴

Ďalšou dôležitou predmemorandovou udalosťou bolo založenie slovenských politických novín *Pešťbudínske vedomosti* (1861), ktoré však z finančných dôvodov nestihli zasiahnuť do volieb a ovplyvniť ich výsledok. Slováci tak v novom uhorskom sneme nemali žiadneho zástupcu, čo v konečnom dôsledku viedlo k myšlienke zvolať národné zhromaždenie. Slovenskí predstavitelia sa nechali inšpirovať i politickým pohybom u ostatných nemaďarských národov – Chorvátov, Srbov a Rumunov, ktorí svoje národné programy prerokovali na národných kongresoch. Paralelne prebiehali rokovania panovníka so zástupcami uhorského parlamentu, na ktorých sa malo rozhodnúť o budúcom štátoprávnom usporiadaní a riešení národnostnej otázky. Pod vplyvom zmienených udalostí Štefan Marko Daxner inicioval zvolanie celonárodného zhromaždenia slovenského národa.

Štvrtá kapitola *Snemovanie v Turčianskom Svätom Martine* sa zaoberá priebehom samotného zhromaždenia, ktoré sa konalo v dňoch 6. až 7. júna 1861 v Martine. Zúčastnilo sa ho okolo 1500 až 1600 hostí (Francisci uvádzal až 6000 delegátov). Okrem najvýznamnejších predstaviteľov slovenského národného života sa v Martine objavili i traja zástupcovia šľachty, o ktorých dodnes nie je známe, s akým skutočným cieľom sa na snemovanie dostavili. Podkladom pre rokovanie sa stal text Š. M. Daxnera *Hlas zo Slovenska*, ktorý predurčil dva hlavné body memoranda: uznanie Slovákov za osobitný národ a zákonné vydelenie im národného územia (Hornouhorské slovenské okolie). Práve rozpory okolo druhého bodu na zhromaždení vykryštalizovali dva tábory, neskôr nazývané Stará a Nová škola.

Reakciami na prijatie memoranda sa zaoberá piata kapitola *Ohlasy memorandovej akcie*. Maďarské vládnuce kruhy zorganizovali širokú protimemorandovú kampaň s cieľom zdiskreditovať dokument i jeho signatárov v očiach slovenskej verejnosti. Jej argumenty nemali nič spoločné s realitou. Obviňovali memorandistov zo snahy o dezintegráciu Uhorska ako aj z nezákonnosti celého zhromaždenia.

Ďalším osudom dokumentu sa venujú kapitoly *Osudy memoranda a Sprosbopisom u panovníka*. Slovenská delegácia vedená Jánom Franciscim odovzdala memorandum 26. júna 1861 podpredsedovi uhorského parlamentu Kolomanovi Tiszovi. Keďže panovník 22. augusta rozpustil parlament, slovenskí predstavitelia prepracovali dokument (Viedenské memorandum) a na čele s biskupom Štefanom Moyzesom ho odovzdali 12. decembra 1861

⁴ Autorka problematiku podrobne rozobrala v monografii VIRŠINSKÁ, Miriam. *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*. Matica slovenská : Martin, 2011.

panovníkovi. Slováci síce nedosiahli to, čo požadovali v memorande, ale získali aspoň minimálne výdobytky: založenie troch slovenských gymnázií a Matice slovenskej.

Predposledná kapitola *Rovnoprávnosť a samostatnosť* sa zaoberá rozborom samotného textu memoranda. Hlavnými zásadami boli rešpektovanie územnej celistvosti Uhorska a zároveň uznanie národnej rovnoprávnosti na prirodzenom princípe. Autorka poukazuje na to, že na rozdiel od *Žiadostí slovenského národa* memorandum obišlo aktuálne hospodárske a sociálne problémy a bolo celkovo „menej radikálne“, čo vysvetľuje tým, že oba dokumenty vznikli v odlišných politicko-spoločenských podmienkach a zároveň pri memorande došlo k väčšej polarizácii slovenského národného hnutia.

Pri hodnotení publikácie nemožno nepoukázať na jej drobné nedostatky. Patria k nim zbytočné opakovania informácií, ktoré už boli spomenuté. Autorka na niektorých miestach prehliadla alebo si neuvedomila protirečiaci sa vyjadrenia: „*Korešpondencia spolu s novinami bola jedinou platformou, kde sa určovala stratégia pre pripravované zhromaždenie*“ (s. 18). Vzápätí na to cituje z listu J. Plošica G. K. Zechenterovi, v ktorom sa píše, že bol v Turci a tam „*sa radili o petícii*“. Teda nešlo len o korešpondenciu a noviny, ale aj osobné stretnutia. Na s. 45 zasa píše, že panovník v čase provizória „*zrušil činnosť miestodržiteľskej rady*“ a o niekoľko riadkov ďalej pokračuje „*V činnosti však ponechal... Uhorskú miestodržiteľskú radu*“. Text bol pravdepodobne písaný v časovej tisni o čom svedčia aj občas chýbajúce slová či písmená.

Celkovo však možno publikáciu hodnotiť ako prínosnú. Je stručná a prehľadná, čo umocňuje aj v jej závere pripojená chronológia významných udalostí. Štýl autorky je jasný a zrozumiteľný. Zároveň bohatým obrazovým materiálom, no najmä mnohými autentickými dobovými citáciami vtáhuje čitateľa priamo do diania, takže nadmieru napĺňa svoj účel popularizovať zmienenú dejinnú udalosť a sprístupniť ju čo najširšej verejnosti.